

МУАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИҲ

Илимий-методикалық журнал

2023

2-сан

*Ўзбекистон Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ғәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

2-сан 2023

март-апрель

Шөлкемлестіріушілер:

*Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириу Министрлиги,
ӨЗПИИИ Қарақалпақстан филиалы*

**Редактор:
А. Тилегенов**

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ
Ерполат АЛЛАМБЕРГЕНОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ
Умида БАҲАДИРОВА
Фархад БАБАШЕВ
Гулзода БОЙМУРОВОДА
Маманазар ДЖУМАЕВ
Асқар ДЖУМАШЕВ
Гўлнара ЖУМАШЕВА
Мырзамурат ЖУМАМУРАТОВ
Умида ИБРАГИМОВА
Меруерт ПАЗЫЛОВА
Асқарбай НИЯЗОВ

Сабит НУРЖАНОВ
Уролбой МИРСАНОВ
Нуржан МАТЧАНОВ
Шукурилло МАРДОНОВ
Бахтиёр РАХИМОВ
Арзы ПАЗЫЛОВ
Барлықбай ПРЕНОВ
Қахқор ТУРСУНОВ
Нурзода ТОШЕВА
Тажибай УТЕБАЕВ
Амангелди КАМАЛОВ
Ризамат ШОДИЕВ
Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Гулрухсор ЭРГАСHEBA
Гавхар ЭЩАНОВА

МАЗМУНЫ

ТИЛ ҲАМ АДЕБИЯТ

Umarov I. A., Jumanova D. U. “Malika ayyor” dostonida ijtimoiy-siyosiy leksika	6
Namazova G. M. Savod o'rgatish metodikasining ilmiy, psixologik va lingvistik asoslari	17
Абдувалиева Н. Алишер Навоий ғазалларида паремаларнинг маъновий хусусиятлари	25
Rahmanova D. Nemis tili dialektlari va jonli so'zlashuv nutqi	31
Раметова Б. О характеристиках научной фразеологии	36
Чутбаева А. Б. Трансформация русско-узбекских религиозных паремий в произведениях узбекских писателей	45
Mirzayev A. X. Qualitative adjectives	54
Utambetova A. K. Evaluation category in uzbek and english languages (based on good and bad concepts)	61

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Majidov Sh. S., Sayfullayev L. N. Masofaviy ta'limda pedagogik texnologiyalarning qo'llanilishi	66
Bo'ronov Sh. Sh. Talabalarning ekologik kompetentligini o'stirishda hadis ilmining o'rni va ahamiyati	75
Abdullayev I. X. Chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarida kognitiv-motivatsion kompetensiyani rivojlantirishning metod va vositalari	81
Tursunova N. T. Pedagogika va ona tili o'qitish savodxonlik metodikasi fanlaridan integratsiyalashgan ta'lim asosida didaktik yondashuv	88
Жакбарова З. С. Олий таълим муассасаси талабаларида ижтимоий-маданий компетентликини ривожлантиришнинг назарий-методологик асослари	95
Акбаров А. Т. Ўқувчиларни ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг илмий-педагогик асослари	100
Abdullayev S. A. Tabiat ob'ektlarini adekvat modellashirish asosida o'quvchilarning ekodidaktik bilimlarini takomillashtirish	109
Arslanova F. Z., Abdusalilova Sh. A. Inklyuziv ta'lim-muqarrar ta'lim sifatida	118
O'tayev A. Y. Siyosiy pedagogika fanini o'zlashtirishning dolzarb muammolari	123
Расулов А. Н., Абдухакимова Н. Х., Зайниддинова Х. З., Таникулов А. Р., Исроилжонов А. К. Таълим кластери шароитида “Иқтисодий билим асослари” фанини ўқитиш зарурлиги	128
Расулов А. Н., Ҳакимова И. Х., Сайфиев С. Ш., Абдуллоев Ж. А. Таълим кластери шароитида “Иқтисодий билим асослари” фанини ўқитишнинг услубий-дидактик таъминотини яратиш	134
Эрназарова Г. О. Бўлажак ўқитувчиларда педагогик компетенцияларни шакллантириш	139
Хуррамов К. М. Тадбиркорлиқнинг миллий иқтисодиётдаги ўрни, моҳияти ва мезонлари	145
Рашидова Ш, Бердикулова Н. Э. Особенности использования инновационных и интегрированных технологий обучения	151
Эргашева Д. Д. Модульно-кредитное обучение в вузе на базе дидактических педагогических принципов	156
Наркабилова Г. О необходимости развития цифровой культуры среди студентов	163

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ИЖОДИЙ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Қайнарова И. В.

Чирчиқ давлат педагогика университети, мустақил-тадқиқодчиси

Таянч сўзлар: инновацион фаолият, ўқиш саводхонлиги, инновацион фаолият, маҳорат, танкидий ўқиш, ўқувчининг фаол роли, билим ва кўникма, ижодий тафаккур, инновацион фаолият, назария ва амалиёт.

Ключевые слова: инновационное деятельность, грамотность чтения, инновационная активность, навык, критическое чтение, активная роль студента, знания и навыки, творческое мышление, инновационная активность, теория и практика.

Key words: innovation activities, reading literacy, innovative activity, skill, critical reading, student's active role, knowledge and skills, creative thinking, innovative activity, theory and practice.

Ўқувчиларнинг мустақил ва ижодий ишлаш фаолиятларини ривожлантиришга қаратилган машғулотларни самарали ташкил этиш ўқув жараёнининг муҳим омилларидан бири бўлиб ҳисобланади. Мустақил ва ижодий ишлаш жараёнида ўқувчида мустақил фикрлаш қобилиятининг ривожланиши натижасида, ўқувчида жараёнлар ва ҳодисалар, объектлар ҳақида билимларни тизимлаштириш уларни чуқур ўрганиш ҳамда тегишли қарорлар қабул қилиш, назарий билимларни амалда қўллаш кўникмалари шаклланади.

Ўқитувчи томонидан ўқувчиларнинг мустақил ва ижодий фаолиятларини ривожлантириш учун машғулотларнинг дарс ишланмаси ҳамда технологик харитаси ишлаб чиқирилиши керак. Ҳар бир машғулот бўйича дарс ишланмалари ва технологик хариталарни ишлаб чиқиш ўқув жараёнини тўлақонли лойиҳалаштириш ҳамда самарали ташкил этиш имконини беради.

Ўқувчиларининг мустақил ва ижодий ишлаш қобилиятларини шакллантириш ҳамда ривожлантиришда мустақил ишларнинг аҳамияти катта. Мустақил ишлар ўқувчининг умумий ривожланишига ва касбий маҳоратини ўстиришга хизмат қилиши керак. Шунингдек, ўқувчиларнинг мустақил ва ижодий ишларини ташкил қилиш тарбиявий, таълимий аҳамиятга ҳам эга бўлиши керак.

Ўқувчиларнинг мустақил ишларини самарали ташкил этиш ва бошқариш ўқув жараёнининг асосий таркибий қисмларидан бири бўлиб ҳисо-

бланади. Мустақил ва ижодий ишларнинг турлари, шакллари танлашда “оддийдан-мураккабга” ҳамда “умумийдан-хусусийга”, “мавҳумдан-аникликка” тамойилларига амал қилиш лозим.

Мустақил ва ижодий иш топшириқларини ишлаб чиқишда ҳар бир ўқувчининг шахсий имкониятлари, тушунувчанлик, ўқув материални ўзлаштириш даражаси инобатга олинади, шахсга йўналтирилган ўқитиш технологияларини қўллаш мақсадга мувофиқ.

Машғулотларда ўқувчиларнинг ижодий ишлашига аҳамият бериш керак. Ўқитувчи ўқувчи бажарадиган мустақил ишлар ҳажмини аниқлаб, бажариш учун уларга ақлий меҳнат қилиш йўллари йўлгади ҳамда ишни бажариш жараёнида келиб чиқадиган камчиликлар ва хатоликлар бўйича кўрсатмалар беради.

Ҳар бир фан маърузалари муаммоли тарзда бўлиши билан танқидий асосда ўқитилиши, ўқувчиларда ўрганишга, шунингдек танқидий фикр юритилган ўқув адабиётларга нисбатан қизиқишини орттиради, улар қатор фикрлар асосида ўз фикрини мустаҳкамлашга ҳаракат қилади, маъруза ўқиган ўқитувчи билан мулоқот қилиш учун интилади, ўз фикр-мулоҳазаларни ифода қилиш йўллари топади.

Демак, ўқувчи ўз билимини танқидий фикрлар асосида ошириб боради ва ҳар қандай ҳолатда ҳам фикр-мулоҳаза юритиш қобилиятини намоён этади.

Ўқитиш жараёнида ўқувчиларни фаоллаштириш шуни назарда тутадик, бунда улар илмий билимларни ҳамда уларни амалда қўллаш усуллари оғли ва фаол эгаллаб оладиган, уларда ижодий ташаббускорлик, ўқув фаолиятида мустақиллик, тафаккур, нутқ ривожланади. Уларнинг фаоллиги ўқув материални эгаллаб олишида ўқув, тажриба хонаси шароитларида топшириқларни бажаришдаги ҳаракатларида намоён бўлади. Фаоллик ўқувчиларнинг ўқув ва меҳнат фаолиятидаги мустақиллигини ривожлантириш билан мустаҳкам боғланган.

Фаол усуллари танлаш биринчидан, дарсдан кўзда тутилган ўқув мақсадларига боғлиқ. Масалан, агар дарснинг мақсади янги билимларни эгаллашдан иборат бўлса, ўқитувчи бу билимларни ўзи баён қилади ёки ўқувчиларнинг ўқув адабиётлари ва бошқа материаллар билан мустақил ишлашини ташкил қилади. Иккинчидан, таълим усуллари танлаш ўрганиладиган фanning мазмуни ва дарснинг аниқ ўқув материалига боғлиқ бўлади. Бир машғулотнинг ўзида бир нечта фаол усуллар қўлланилиши мумкин. Учинчидан, ўқувчиларнинг илгариги тайёргарлик даражасига ва шахсий тажрибасига боғлиқ. Агар янги ўқув материали уларга бутунлай нотаниш бўлса, ўқитувчи буни ўзи баён қилади, буни дидактик воситалар ва тажрибаларни кўрсатиш билан қўшиб олиб боради.

Ўқувчиларнинг билим олиш, мустақил ишлаш ва ижодкорлик қобилиятларини ривожлантириш, уларнинг оғли фаоллиги, мустақиллиги

ҳамда ижодкорлигини, ўқув-билиш фаолияти натижасининг сифатини характерлайди.

Ўқувчиларнинг мустақил изланувчанлик қобилиятларини шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилган машғулотлар дарс ишланмалари ҳамда технологик хариталари асосида ўқитиш жараёни ташкил этилади. Машғулотлар асосини мустақил ва ижодий иш топшириқларини бажариш ташкил этади.

Ўқувчиларга мустақил билиш, фикрлаш ва ижодий изланишга мажбур қиладиган, муаммоли ҳаётий далилларга асосланадиган вазиятли топшириқларни бериш мақсадга мувофиқдир. Ўқувчи топшириқларни ижодий фикрлаш ва мустақил ишлаш орқали бажаришлари лозим. Ўқитувчилар мустақил ва ижодий иш топшириқларини бажариш бўйича ўқувчиларнинг интилишларини олқишлаши ҳамда тўғри йўналтира олишлари лозим. Ўқувчи индивидуал ҳолда самаралироқ ишлайдими, ёки гуруҳ билан биргаликда ишлашни ёқтирадими; ёки унга электрон дарсликлардан фойдаланиш қулайроқми буни ўқитувчи яхши билиши керак.

Саволлар ёки топшириқлар орқали ўқувчиларнинг ижодий фикрлашларни ривожлантириш, номаълум ёки ноаниқ маълумотлар моҳиятини тушуниш учун мустақил изланишларини вужудга келтиради. Биз томондан олиб борилган педагогик тадқиқотлар шуни кўрсатдики, ўқувчининг ижодий фикрлаш қобилиятини шакллантириш ва ривожлантириш, унинг мустақил билим олишга бўлган қизиқишини оширишда мустақил иш ижобий таъсир кўрсатар экан.

Янги педагогик технология ўқувчи фаолиятини тўғри йўналтиришга қаратилган бўлиб, аввало унинг соғлигини муҳофаза қилишни, унда турфа фазилатларни шакллантириш учун амалий ёндашув режаларини тузишни, бу режаларда ўқувчини қувноқликка, топқирликка ундовчи воситалар жамланишини, ҳозиржавобликка, сермулоазаликка, тўғри рақобат қила олишга ёки фараз қила олиши қобилиятини ривожлантиришга, ижодий тафаккур қилиш, тадбиркор бўлишга ундовчи қатор назарий ва амалий ишлар мажмуасини барқарор этишни назарда тутади.

Педагогик технологияларнинг бошланғич таълим тизимида кенг ўрин олиш ва барқарорлашиши учун истикбол режаларда қуйидагиларга эътибор бериш лозим:

- бажарилиши ва татбиқ этилиши лозим бўлган ишларни тўғри лойиҳалаш, мақсад ва вазифаларни белгилаш;
- амалий машқ ва машғулотлар тизимини яратиш;
- бошланғич синфларда ўқитиладиган фанлар бўйича атамалар тўпламини тузиш;
- синов машғулотлари, тест саволлари тузиш;
- компьютерни ўйинлар учун дастурлаштириш;

- сайр-саёҳатлар ўтказишнинг назарий ва амалий йўналишини белгилаш ва дарс режаларини ҳозирлаш;
- педагогик технологияларни ўзида акс эттирадиган ўқув дастурлари, дарслик ва қўлланмалар яратиш;
- республика ижтимоий-иқтисодий, тарихий, миллий-маънавий хусусиятларига мос равишда бошланғич таълимнинг амалий асосларини ишлаб чиқиш;
- жаҳон педагогикасининг бошланғич таълим соҳасида мавжуд тажрибаларини ўрганиш ва кенг масалаларни мактабларда жорий этиш.

Педагогик технологияларнинг бошланғич таълим тизимида кенг ўрин олиш ва барқарорлашиши учун истиқбол режаларда қуйидагиларга эътибор бериш лозим:

- бажарилиши ва татбиқ этилиши лозим бўлган ишларни тўғри лойиҳалаш, мақсад ва вазифаларни белгилаш;
- амалий машқ ва машғулотлар тизимини яратиш;
- бошланғич синфларда ўқитиладиган фанлар бўйича атамалар тўпламини тузиш;
- синов машғулотлари, тест саволлари тузиш;
- компьютерни ўйинлар учун дастурлаштириш;
- сайр-саёҳатлар ўтказишнинг назарий ва амалий йўналишини белгилаш ва дарс режаларини ҳозирлаш;
- педагогик технологияларни ўзида акс эттирадиган ўқув дастурлари, дарслик ва қўлланмалар яратиш;
- республика ижтимоий-иқтисодий, тарихий, миллий-маънавий хусусиятларига мос равишда бошланғич таълимнинг амалий асосларини ишлаб чиқиш;
- жаҳон педагогикасининг бошланғич таълим соҳасида мавжуд тажрибаларини ўрганиш ва кенг масалаларни мактабларда жорий этиш.

Бошланғич синф ўқувчиларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришда ўйинга асосланган замонавий педагогик технологияларни қўллаш яхши самара беради. Улар олдиндан режалаштирилган ва ўз ичига кўп қиррали ўйинларни қамраб олган бўлиши керак. Ўйинга асосланган бундай технологияларнинг ўрни, аввало ўйин элементларининг функцияларини ўқитувчи, ўқувчиларга қандай тушунтиришга ва қандай етказишга боғлиқ. Иккинчидан, қуйидаги ҳолатлардагига у самарали бўлади.

Бошланғич синф ўқувчиларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришда ўйинга асосланган замонавий педагогик технологияларни қўллаш яхши самара беради. Улар олдиндан режалаштирилган ва ўз ичига кўп қиррали ўйинларни қамраб олган бўлиши керак. Ўйинга асосланган бундай технологияларнинг ўрни, аввало ўйин элементларининг функцияларини ўқитувчи, ўқувчиларга қандай тушунтиришга ва қандай етказишга боғлиқ. Иккинчидан, қуйидаги ҳолатлардагига у самарали бўлади.

- ДТС талабларига жавоб бера оладиган, билим ва кўникмаларни шакллантиришга асосланган бўлса;
- фанлараро узвийликни индивидуал ҳолда ва гуруҳларда қўллай олса;
- олдиндан ўқув дастурига мос ривожлантириб, замонавий технологияларига асосланган бўлса.

Ўқувчилар фаоллигини оширишда қуйидаги усуллар мақсадга мувофиқ:

- кўтаринки руҳ билан ўйинга жалб этиш;
- ўқувчининг хайрихоҳлиги билан ўйинни олиб бориш, танқидий вазиятлардан четлаб ўтиш;
- оригинал фикрларни рағбатлантириш;
- турли муоммоли вазиятларда ўқитувчи ўз шахсий тажрибасини қўлай олиши;
- ўқувчиларга фаоллик билан савол бериш учун имконият яратиш;
- ўйинли машқларни дарсдан ташқари машғулотларда ҳам қўлай олиш.

Ўқувчиларга таълим-тарбия беришимизда бир қанча муаммоларга дуч келамиз:

- она тили фанидан имло хатолар;
- диққатни бир жойга тўплай олмаслик;
- матнни ўқиб, сўзлай олмаслик;
- ўта ҳаракатчанлик;
- бир-икки гапирганда тушуниб етмаслик;
- геометрик шакллارни фарқлай олмаслик;
- ўқув қуролларини тоза тута олмаслик;
- вазифани мустақил бажара олмаслик;
- кўчирма диктантларда ҳам қийинчиликка дуч келиш.

Бу санаб ўтилган муаммоларни ҳал этишда ҳам, ўйинга асосланган илғор технологиялар жуда самаралидир.

Бола қанчалик ёш бўлса, ўйин уларни фаолиятида шунчалик катта аҳамият касб этади. Ўқувчиларни тарбиялашда ўйиннинг аҳамияти етарлича баҳо бермайдиган ўқитувчи ўз ишида катта ютуқларга эриша олмайди. Дарҳақиқат, ўйин болага ором, қониқиш бахш этади. Масалан, компьютер ҳозирги кунда таълим тизимида кенг ўрин эгаллаганини биламиз. Бу ўқувчи фаолиятида ўз аксини топмокда. Қолаверса ўқувчилар сайр-саёҳатлар ташкил этиш орқали алломаларимиз, халқ қаҳрамонлари ҳаёти-фаолияти билан яқиндан танишиб, ўзбек халқининг жаҳон халқлари қаторидаги ўринни ва нуфузини англамоқдалар.

Ўқувчи тафаккурини ҳар тамонлама ривожлантириш, дунёқарашини кенгайтиришда сайр-саёҳат дарслари кенг қўламда олиб бориш керак.

Чунки унинг билиш, янгиликларни қабул қилиш доираси кенг, ундан тўғри самарали фойдаланиш эса ўқитувчининг вазифасидир.

Ўқувчининг ҳиссий билиш, маълумот ва кўникмаларни қабул қилишга кенг имконият яратиш учун эркинлик бериш, уни ижодий ишлар қилишга, бажарган иши самарасини кўриб қувонишига, янги-янги ютуқларга йўллаш зарур.

Ўқувчиларга бериладиган билимлар, кўникмалар асосан дарс жараёнида сингдирилиши, биринчи синфда ўқув йили давомида, уйга вазифа берилмаслиги, берилса ҳам улар енгил кузатиш, такқослаш, санаб кўриш, расм чизиш, кўшиқ айтиш, сайр қилишдан иборат бўлиб, бу билан таълим элементларини аста-секин ўзлаштириб боришига эришиш мақсадга мувофиқдир

Адабиётлар:

1. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Т.: ТДПУ, 2006.
2. Сайидахмедов Н., Очилов А. Янги педагогик технология моҳияти ва замонавий лойиҳаси. – Т.: РТМ, 1999.
3. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари. – Т.: Фан, 2006.
4. Ernazarova G.O., Isroilov Q.T. Pedagogical development technology creativity of future teachers of history in the conditions of higher education/ *Academicia an International Multidisciplinary Research journal*, Vol.11., Vol 11, Issue 2, February 2021 (ISSN: 2249 - 7137) page № 532-536
5. Mullis, S., Martin, O., Foy, P., & Hooper, M. (2017). PIRLS 2016 International Results in Reading.
6. Popat, S., Lenkeit, J., & Hopfenbeck, T.N. (2017). PIRLS for Teachers. A review of practitioner engagement with international large-scale assessment results. Oxford, UK: Oxford University Centre for Educational Assessment.
3. Леонтьев А. А. (1999) Психология обучения чтению // Начальная школа: плюс-минус. № 10. С. 9-13.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада, бошланғич синф ўқувчиларининг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириш-ни таъминлашга қаратилган инновацион фаолиятни ташкил этиш, танқидий ўқиш, педагогик ҳамкорлик инновациялар тизимини ташкил этиш, ўқитишда маҳоратларни шакллантиришга умумий ёндашишни амалга ошириш масалалари ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматриваются вопросы организации инновационной деятельности, направленной на обеспечение развития учебно-познавательной деятельности учащихся начальных классов, критического чтения, организации системы педагогического сотрудничества инноваций, реализации общего подхода к формированию навыков в преподавании.

SUMMARY

This article covers the issues of organizing innovative activities aimed at ensuring the development of educational and cognitive activities of Primary School students, critical reading, organizing a system of pedagogical cooperation innovations, implementing a general approach to the formation of skills in teaching.